

Wie was nu de vijand ? De constructie van de “Duitser” bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)

Frank CAESTECKER

De Eerste Wereldoorlog heeft de “nationalisering” van het oorlogsvoeren ingeluid. De oorlog was geen strijd meer tussen heersers, maar tussen naties. Deze gedaanteverandering van de oorlog gaat gepaard met een collectieve oorlogscultuur waarin de natie waarmee men in oorlog is wordt verketterd. De scheidingslijn tussen goed (de geïdealiseerde natie) en kwaad (het gediaboliseerde, vijandige volk) wordt vlijmscherp. Door de dreiging vanwege de vijand wordt de liberale rechtsstaat die de rechten van het individu verdedigt opgeschorst. De liberale consensus rond de bescherming van het individu wordt verdrongen door de bescherming van de natie¹. De zwart-wit tegenstelling tijdens de oorlog verdwijnt niet noodzakelijkerwijze met de wapenstilstand. Ondanks de vrede kunnen de collectieve voorstellingen van de oorlog overleven en de staat nog steeds opvorderen om de vijand te vernietigen.

In deze bijdrage wordt een eerste aanzet gegeven tot een analyse van de mate waarin de extreem-nationalistische polarisatie eigen aan de moderne oorlog werd afgezwakt en zelfs afgezworen bij het beëindigen van de oorlog. De culturele demobilisering zoals Horne dat noemt wordt in deze bijdrage bestudeerd aan de hand van de houding van de Belgische politieke elite en samenleving in de onmiddellijk na-oorlogse jaren ten opzichte van de nog in het land verblijvende “Duitsers”, de vijand van de Eerste Wereldoorlog².

¹ FARCY J., *Les camps de concentration français de la Première Guerre mondiale*, Paris, 1995. MORTON D., *Silent Battle: Canadian Prisoners of War in Germany, 1914-1919*, Toronto, 1992. PANAYI P., “Dominant Societies and Minorities in the Two World Wars”, in PANAYI P. (ed.), *Minorities in Wartime. National and Racial Groupings in Europe, North America and Australia during the Two World Wars*, Oxford and Providence, 1993, pp. 3-23. PANAYI P., *The Enemy in our Midst: Germans in Britain during the First World War*, Oxford, 1991.

² HORNE J., “Introduction”, in *Démobilisations culturelles après la Grande Guerre. 14-18 - Aujourd'hui - Today - Heute*, Paris, 2002, 5, pp. 43-53. Wij spreken hier over “Duitsers” als een politieke notie die de vijand benoemt. “Duitsers” is, zoals alle vijandsbeelden een vage notie met onduidelijk contouren en staat los van Duitsers als een sociale groep die op basis van juridische, linguïstische of culturele kenmerken wordt gedefinieerd. Duitser wordt in dit artikel vooral aangewend om zij die de Duitse nationaliteit hebben, aan te geven. “Duitser” in tegenstelling tot Duitser is een uiterst zwaar geladen en ééndimensionaal negatief begrip.

Blijft de collectieve oorlogscultuur intact tijdens deze jaren of worden Duitsers op individuele basis gerehabiliteerd? Sluit België terug aan bij zijn negentiende-eeuwse liberale consensus rond de bescherming van het individu waarin elkeen onschuldig was tot het tegendeel bewezen of werden Duitsers, louter omwille van hun nationaliteit of herkomst collectief verantwoordelijk gesteld voor de offers en het lijden van de oorlog?

1. Duitsers in België voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog

De Duitsers die tijdens de bezettingsjaren in België verbleven waren niet uitsluitend Duitsers die zich in het kielzog van het Duitse leger in België hadden gevestigd. Reeds voor 1914 telde België heel wat immigranten uit het Duitse Rijk.

In de tweede helft van de 19de eeuw was er binnen Europa een vrij verkeer van personen. Al wie in zijn levensonderhoud kon voorzien werd verwelkomd. Dit liberale immigratiebeleid, samen met de sterke Belgische economie en haar oriëntatie op het Duitse Rijk verklaart de migratiestroom uit Centraal-Europa. Bij de volkstelling van 1910 telde men 57.010 inwoners van België als zijnde onderdanen van het Duitse Rijk³.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden deze vooroorlogse inwijkelingen uit het Duitse Rijk door de Duitse militaire autoriteiten gedwongen zich achter de bezetter te scharen. In maart 1915 werden alle in België verblijvende Duitse mannen van 17 tot 45 jaar ingelijfd in het leger, sommigen konden dit vermijden door zich te melden voor het bezettingsbestuur⁴.

Centraal in deze studie staat het overheidsbeleid ten opzicht van de Duitsers en in het bijzonder hun verblijfsrecht.

³ Voor deze immigratiestroom en hun vestiging in België zie SCHREIBER J., *L'immigration juive en Belgique du moyen âge à la première guerre mondiale*, Bruxelles, 1996. DEVOS G., "Inwijking en integratie van Duitse kooplieden in Antwerpen in de 19de eeuw", in THIJS A. K. L. en SOLY H. (ed.), *Minderheden in Westeuropese Steden*, Brussel, 1995, pp. 135-153. DEVOS G. en GREEFS H., "The German Presence in Antwerp in the Nineteenth Century", in *IMIS-Beiträge*, nr.14, 2000, pp.105-128. In deze bijdrage behandelen we de lotgevallen van het veel kleinere aantal burgers van andere vijandige staten zoals Oostenrijk-Hongarije, Bulgarije en Turkije niet. Ook de specifieke problematiek van de Belgen van Duitse herkomst komt hierbij niet aan bod, zie hiervoor CAESTECKER F., *Alien Policy in Belgium, 1840-1940. The Creation of Guest workers, Refugees and Illegal Aliens*, Oxford, 2000, pp. 58-59.

⁴ VRINTS A., "Die 'Klippen des Nationalismus'. De Eerste Wereldoorlog en de ondergang van de Duitse kolonie in Antwerpen", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr.10, 2002, pp. 7-42.

Het beslechten van de oorlog in het voordeel van de geallieerden zorgde logischerwijze voor hevige onrust onder de Duitse gemeenschappen in België. De Duitsers die zich aan de zijde van de bezetter hadden geschraagd vreesden de rekening gepresenteerd te krijgen. Het wapenstilstandsverdrag op 11 november 1918 maakte dat de Arbeiders-en Soldatenraad in Brussel op 12 november alle machtsaspiraties in België opgaf. Het handhaven van de orde werd een bevoegdheid van de Belgische autoriteiten en de Duitse militairen dienden België te verlaten binnen een termijn van veertien dagen. De Duitse gezagdragers en troepen hadden reeds tegen 14 november Brussel verlaten, massaal verlieten ook Duitse burgers die zich voor of tijdens de Eerste Wereldoorlog in België hadden gevestigd, het land⁵.

2. *Het interneren van "Duitsers", 1918-1919*

De Duitsers die er bij de machtswisseling niet in geslaagd waren of niet wensten België te verlaten werden onmiddellijk het mikpunt van een repressief beleid. De rechterlijke macht nam autonoom een aantal maatregelen: elke onderdaan van een vijandige staat tegen wie iets ten laste werd gelegd werd gearresteerd. Enkel indien ze een loyaliteitsgetuigschrift konden voorleggen die onderschreven werd door eerbare burgers werd hen de arrestatie bespaard⁶.

Met de terugkeer van de politieke autoriteiten werd een duidelijke beleidslijn uitgetekend. Een uitzonderingsvreemdelingenwetgeving geldig voor de duur van de oorlog – het KB van 12 oktober 1918 – schorste elke bescherming op die vreemdelingen genoten op basis van de negentiende-eeuwse liberale vreemdelingenwetgeving. De Minister van Justitie, de socialist Emile Vandervelde onder wiens bevoegdheid het vreemdelingenbeleid viel, werd absolute macht toegekend over het verblijf van vreemdelingen. Alle vreemdelingen moesten zich aanmelden bij de gemeentebesturen⁷.

⁵ SIEBEN L., "De novemberdagen van 1918 te Brussel: revolutie en ordehandhaving", in LEFEVRE P. en DE GRUYSE P. (ed.), *Van Brialmont tot de Westeuropese Unie*, Brussel, 1988, pp. 155-177 en VRINTS A., *op. cit.*, p. 18.

⁶ *XXe siècle*, 27.12.1918. Deze regeling werd hevig bekritiseerd zie *XXe siècle*, 6.12.1918/1, *Le Soir*, 5.12.1918/1, 23.2.1919.

⁷ Parlementaire handelingen Senaat (verder PHS), 27.12.1918. Koninklijk Besluit (verder KB) van 12.10.1918. Belgisch Staatsblad (verder BS), 13-19.10.1918, p. 829.

De Duitse onderdanen die zich aanmeldden bij de gemeenten werden aangemaand vrijwillig het land te verlaten⁸. Elke Duitse onderdaan die gediend had in het vijandige leger of zijn medewerking had verleend aan het bezettingsbestuur, ook als dat gedwongen was of als de betrokkene voor het beëindigen van de oorlog zijn dienst had verlaten werd geïnterneerd met het oog op uitwijzing. Deze internering (zie tabel 1) gebeurde vooral in de stedelijke gevangenissen, maar zo werden, bijvoorbeeld in Brussel ook in de kazerne van de cavalerie, de Duitse school en het *Gesellenhaus* “vijanden” opgesloten⁹. De verantwoordelijke Minister van Justitie, Emile Vandervelde stelde zelfs tot in het Parlement dat hij begrip had voor medewerking van Duitsers aan het bezettingsbestuur, want zo konden onderdanen van het Duitse Rijk een inlijving in het leger vermijden of gewoonweg eten op de plank hebben. Zijn begrip veranderde niets aan de onverbiddelijke beslissing om al deze personen het verder verblijf in België te ontzeggen. Zonder uitzondering werden deze Duitse onderdanen over dezelfde kam geschoren, zij werden als vijanden bestempeld¹⁰.

Deze duidelijke beleidslijn leidde tot de internering van een duizendtal vijanden enkel en alleen in Brussel. In januari 1919 werden vele in Brussel geïnterneerde “Duitsers” overgeplaatst naar een interneringskamp in Adinkerke¹¹. Een aantal geïnterneerden werden in de daaropvolgende maanden vrijgelaten daar het beleid afstand nam van het simplistische oorlogsdenken. Een rechtlijnige, blinde uitzuivering van het land van al wie ook maar als Duitser kon beschouwd worden werd afgewezen. Heel wat Duitsers werden omwille van diplomatieke en humanitaire redenen niet langer als vijand beschouwd¹².

2.1. De nieuwe en oude bondgenoten onder de Duitsers

Bij de massale arrestaties eind 1918 werd er geen onderscheid gemaakt tussen de onderdanen van de vijandige staten. Begin 1919 werd uit de vijand een aantal groepen gelicht die onder de bescherming van België

⁸ Vandervelde, Note pour la Sûreté Publique, 26.3.1919. Archief Dienst Vreemdelingenzaken (verder ADVZ), 214.

⁹ PHS, 27.12.1918. Deze bron vermeldt niet of er ook buiten Brussel “Duitsers” werden opgesloten.

¹⁰ PHS, 27.12.1918. Dienstnota's, 6.12.1918. ADVZ, 214.

¹¹ Met de oprichten van dit kamp wensten de Belgische autoriteiten onder meer de overbevolkte gevangenis van Vorst te ontlasten. PHK, 15.1.1919. Ook zouden er 2.000 plaatsen beschikbaar gemaakt zijn in Merksplas. *Le Soir*, 9.1.1919.

¹² De virulent patriottische pers klaagde de zogenaamde bescherming aan die de “Duitsers” kregen van hooggeplaatste Belgen, zie bijvoorbeeld *Le Soir*, 9.1.1919.

vielen. Het verdrag van Versailles dat het zelfbeschikkingsrecht honoreerde en de multinationale rijken van Centraal-Europa opsplijste in natie-staten maakte dat de collectieve schuld van onderdanen van de vijandige staten zich beperkte tot zij die zogenaamd tot de kern van deze staten behoorden. De inwoners van Malmédy, de Elzassers uit Elzas-Lotharingen, de Denen uit Noord-Sleeswijk, de Polen uit Oost-Pruisen werden zo, alhoewel zij tijdens de oorlog onderdanen waren van de vijandige staten, bondgenoten van de geallieerden.

Het Belgisch beleid ten opzichte van de in België verblijvende vreemdelingen werd grondig gewijzigd door deze nieuwe geo-politieke realiteit. Dat deze bondgenoten het vijandige leger of de bezettingsadministratie hadden verwoegd werd vergoelijkt. Deze personen waren, ondanks zichzelf, onderdanen van het Duitse Rijk en zij hadden zich niet kunnen onttrekken aan hun gedwongen inlijving in de Duitse strijdkrachten. Hun activiteiten tijdens de bezetting werden geminimaliseerd want zij behoorden, weliswaar toen enkel virtueel, tot bevriende naties¹³. De identificatie van deze personen gebeurde via speciaal daar toe opgerichte commissies. Een commissie belast met het identificeren van de Elzassers van Franse origine woonachtig in België had tegen maart 1919 reeds 300 niet-vijanden geïdentificeerd onder de onderdanen van het Duitse Rijk. Toen moesten onder meer de commissies voor de Polen en de Pruisische Walen nog samengesteld worden¹⁴.

De verantwoordelijke Minister van Justitie, Emile Vandervelde nuanceerde verder het beeld van de Duitsers als vijand. Hij wees er op dat er Duitsers waren die al lang in België verbleven en zelfs gehuwd waren met Belgische vrouwen en dat vele van deze Duitsers een integraal en loyaal deel van de Belgische gemeenschap waren. Soms had hun zoon of schoonzoon gediend in het Belgische leger tijdens de oorlog. Deze Duitsers moesten gevrijwaard worden van de repressie tegen de vijand¹⁵.

¹³ "Races libérées par suite de la guerre. Techniquement Allemands...contre leur gré ils ont été libérés par la guerre" Emile Vandervelde in PDK, 1919-1920, nr. 438. Vandervelde, Note pour la Sûreté Publique (verder SP), 6.12.1918 en 26.3.1919. ADVZ, 214.

¹⁴ De criteria waarop deze commissies zich baseerden zijn ons onbekend, maar de commissie tot identificeren van de Elzassers zou elkeen die had meegewerkt met de bezettende macht geweigerd hebben als Elzassers van Franse herkomst te catalogeren. Note concernant l'exécution des instructions contenues dans les dépêches de Monsieur le Ministre du 11 Janvier 1919. Vandervelde aan de burgemeesters, 11.1.1919. ADVZ, 214.

¹⁵ *XXe siècle*, 27.12.1918.

2.2. De onmogelijke verwijdering van de "Duitsers"

De internering en het aandringen op vrijwillig vertrek van de "Duitsers" waren tijdelijke noodoplossingen daar deze ongewenste vreemdelingen onverwijderbaar waren. Onmiddellijk na de bevrijding van België waren nauwelijks transportmiddelen beschikbaar en kort daarop werd zelf de grens met Duitsland gesloten. De Belgische militaire veiligheid vreesde immers dat de uitwijzing van deze ongewenste vreemdelingen de vijand zou kunnen versterken¹⁶. De transit door het door het Belgische leger bezette deel van Duitsland werd afgewezen. Ook verbood de geallieerde legerleiding in Duitsland de transit van treinen met uitgewezen Duitsers door het bezette deel van Duitsland. De uitgewezenen mochten zich daarenboven ook niet vestigen in het door de geallieerden bezette deel van Duitsland¹⁷.

De enige alternatieve terugkeerroute voor deze ongewenste vreemdelingen was via Nederland. Deze terugkeer naar het niet-bezette deel van Duitsland via Nederland vereiste een reispas, slechts begin 1919 konden Duitse onderdanen een reispas verwerven door een verzoek in te dienen bij de Spaanse en Nederlandse consulaire autoriteiten in Brussel, die in overleg met de Belgische autoriteiten beslisten of het opportuun was betrokkene een reispas toe te kennen¹⁸.

2.3. De vijand ontsnapt ons

Deze nuances in de repressie van Duitsers zette heel wat kwaad bloed bij zij die aanstuurden op een blinde wraak op de vijand. Dat de Elzassers, Polen... nu plots geen "Duitsers" meer waren werd met ongeloof

¹⁶ Zij zouden immers propaganda kunnen maken tegen België of spioneren in het voordeel van hun land. PHS, 27.12.1918. *Le XXe siècle*, 27.12.1918/1.

¹⁷ Minister van Justitie aan Minister van Arbeid, 8.2.1919. ADVZ, 214. ROLAND H., *Die deutsche literarische 'Kriegskolonie' in Belgien, 1914-1918. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-belgischen Literaturbeziehungen 1900-1920*, Bern-Berlin, 1999, p. 108.

¹⁸ *Le Soir*, 8.1.1919. Op verzoek van von der Lancken, het hoofd van de Politische Abteilung in Brussel namen Van Vollenhoven, de Nederlandse consul, en de Villalobar, de Spaanse consul, de Duitse en Oostenrijkse belangen in België waar. Zij moesten er over waken dat de in België achtergebleven Duitse onderdanen en krijgsgevangenen niet ten prooi zouden vallen aan een eventuele volkswrede. Tijdens de bezetting waren beide diplomaten de behartigers van de Belgische belangen en zetelden zij als minister-protecteur in het Nationale Hulp- en Voedingskomiteit. VAN VOLLENHOVEN M. W. R., *Les vraies ambassades. Considérations sur la vie, souvenirs d'un diplomate*, Brussel-Paris, 1954, pp. 379-380. Note concernant l'exécution des instructions contenues dans les dépêches de Monsieur le Ministre du 11 Janvier 1919. ADVZ, 214.

onthaald¹⁹. Dat de “Duitsers” die gediend hadden in het Belgische leger tijdens de geallieerde veldtocht en hun familieleden collectief werden gevrijwaard van uitwijzing werd bekritiseerd als een lichtzinnige uitzondering. Deze soldaten zouden geen goed voorbeeld geweest van Belgisch patriottisme, integendeel onder hen waren er spionnen die zich doelbewust hadden laten arresteren door de vijandige legers²⁰. Massaal werd er kritiek gespuut op de Belgische overheid en de verantwoordelijke minister Emile Vandervelde dat ze geen werk maakten van de zuivering van het land. Zelfs de impasse waarin de verwijdering van de vijand zich bevond kon op weinig begrip rekenen²¹.

Het klimaat rond het dossier van de verwijdering van de vijand was duidelijk gepolariseerd. Vandervelde met zijn genuanceerde benadering van deze problematiek moest oproeien tegen een hatelijke stroom. Vandervelde werd aangeklaagd als vriend van de “Duitsers”. Deze hevige druk op Vandervelde maakte dat hij zich gedwongen zag zijn patriottisme te bewijzen. “Duitsers” moesten snel uit het land verwijderd worden. De Belgische regering wendde zich direct tot maarschalk Foch opdat de Duits-Belgische grens zou geopend worden om de ongewenste gasten te repatriëren²². Tegelijkertijd moest een actiever beleid de op wraak beluste bevolking duidelijk maken dat de overheid de “Duitsers” louter gedoogde tot hun uitwijzing uitvoerbaar was.

3. De “Duitsers” worden geselecteerd, gecontroleerd en gerepatrieerd

Op 11 januari 1919 gaf de Minister van Justitie, Emile Vandervelde instructies aan de lokale autoriteiten om de greep op de ongewenste vreemdelingen te verstevigen. De lokale autoriteiten werden opgeroepen elke mannelijke onderdaan van Duitse nationaliteit tussen 16 en 60 jaar twee maal

¹⁹ Note concernant l'exécution des instructions contenues dans les dépêches de Monsieur le Ministre du 11 Janvier 1919, ADVZ, 214.

²⁰ Magnette in PHS, 27.12.1918. Lemonnier in PHK, 13.1.1919.

²¹ Minister van Justitie aan Minister van Arbeid, 8.2.1919. ADVZ, 214. PHK, 13.1.1919. De virulente nationalistenviseerden met Vandervelde als eerste socialistische minister tegelijkertijd de democratisering die de Eerste Wereldoorlog meebracht. *Le XXe siècle*, 27.12.1918/1. *Le Soir*, 3.1919. ROLAND H., *op.cit.*, p. 108.

²² Alhoewel Vandervelde in het Parlement stelde dat hij een positief antwoord kreeg van Foch op zijn vraag van 7 januari om de “Duitsers” te kunnen repatriëren via de Duits-Belgische grens, klopt dit niet. Masson, de Minister van Oorlog had, op vraag van Vandervelde Foch gecontacteerd, maar een maand later had hij nog steeds geen antwoord gekregen. Minister van Justitie aan Minister van Arbeid, 8.2.1919. ADVZ, 214. PHK, 13.1.1919.

per week op te roepen bij een lokaal controle-bureau²³. Ook personen die schijnbaar hun oorspronkelijke Duitse nationaliteit hadden verloren en zich stateloos verklaarden moesten opgeroepen worden. Dat het om slechts schijnbare staatlozen ging stemde veelal niet overeen met de juridische realiteit. Vele emigranten uit het Duitse Rijk hadden hun Duitse nationaliteit verloren gezien de Duitse nationaliteitswet tot 1913 voorzag dat alle emigranten die geen contact met het land van oorsprong onderhielden na 10 jaar verblijf in het buitenland hun Duitse nationaliteit verloren. Vele gemeenten besloten, desondanks op de identiteitskaarten van deze staatlozen van Duitse herkomst de Duitse nationaliteit te vermelden. Deze éénzijdige beslissing leidde tot heel wat conflicten en de arrondissementscommissaris van Verviers klaagde dat zelfs «des soldats ayant fait la guerre dans nos rangs, ont vu infliger à leurs parents la nationalité allemande sur leur carte d'identité»²⁴.

De meldingsplicht, tweemaal per week, beoogde een overzicht te krijgen van de personen die in aanmerking kwamen voor uitwijzing ten einde, zodra dit materieel mogelijk was deze snel te verwijderen. Tegelijk riep Emile Vandervelde de lokale autoriteiten op alle verdachte vreemdelingen te arresteren. Zo moesten de lokale autoriteiten de Duitse onderdanen die zich onttrokken aan de controle onmiddellijk arresteren. Ook Duitse onderdanen die hadden gediend in het Duitse leger, die hun medewerking hadden verleend aan de Duitse politieke politie, handel hadden gedreven met de vijand of die zich hadden ingeschakeld in de burgerlijke administratie van het bezette land moesten geïnterneerd worden. Ook Duitse vrouwen die gediend hadden in de burgerlijke administratie van het bezette land moesten gearresteerd worden. Vandervelde preciseerde dat de lokale autoriteiten bij deze beslissing tot internering vooral hun aandacht moesten toespitsen op de Duitse onderdanen die zich in België hadden gevestigd in het kielzog van het bezettingsleger.

De lokale autoriteiten voerden de maatregel tot controle van alle vijandige onderdanen met enthousiasme uit. In Groot-Brussel moesten niet alleen de mannen, maar ook de vrouwen zich twee maal per week melden²⁵. Het aantal arrestaties door lokale autoriteiten was evenwel minimaal. Een arrestatie door de lokale autoriteiten impliceerde een opsluiting in de

²³ Eventueel kon deze controle later uitgebreid worden tot vrouwen. Minister van Justitie aan de burgemeesters, 11.1.1919.

²⁴ Rapport de M. le commissaire d'arrondissement de Verviers. Annexes à l'Exposé de la situation administrative de la province de Liège, 1921, p. 33.

²⁵ Note concernant l'exécution des instructions contenues dans les dépêches de Monsieur le Ministre du 11 Janvier 1919. ADVZ, 214.

arrondissementsgevangenis. Begin februari 1919 waren slechts enkele tientallen vijandige onderdanen gearresteerd door de lokale autoriteiten. Indien de centrale autoriteiten instemden met de beslissing van de lokale autoriteiten volgde een overplaatsing naar een interneringskamp. De scherpe discrepantie tussen het enthousiasme onder de lokale autoriteiten voor de controle van de “vijand” en het geringe aantal arrestaties kan enkel wijzen op de neutrale houding tijdens de bezetting van vele van deze personen. Blijkbaar kon, naast het hebben van de nationaliteit van een vijandige staat niet meer worden ingebracht tegen deze “Duitsers”.

Tabel 1: Geïnterneerde Duitse staatsburgers, 12.1918-8.1919²⁶

	Gevangenis			Interneringscentrum				Duitse school
	Groot Brussel	Antwerpen	Luik	Kazerne van de cavalerie	Merksplas	Adinkerke	Gesellenhaus	
12.1918	751 (Vorst)			100			120 ♂	80 ♀
4.2.1919	25	4	14		25	436♂+69♀	70♂	7 ♀
4.1919					203♂+46♀			
8.1919					15♂+1♀			

3.1. Duitsers loyaal aan België

Tegelijkertijd met een meer actief beleid vanwege de Belgische autoriteiten tegen de “Duitsers”, preciseerde Vandervelde wie de niet-vijandige Duitsers waren. Vandervelde had reeds bij zijn terugkomst uit ballingschap een genuanceerd beleid ten opzichte van de Duitsers bepleit. Een belangrijke bondgenoot in het afwijzen van een blinde wraak op de Duitser was de katholieke kerk. Aartsbisschop Mercier en de bisschop van Luik Rutten schreven Vandervelde in maart 1919 aan om religieuzen van Duitse nationaliteit te vrijwaren van uitwijzing. Binnen zijn pleidooi om Duitse religieuzen te vrijwaren van uitwijzen wees Rutten een blinde wraak tegen de Duitsers af als een repressie eigen aan barbaarse regimes, hij bepleitte een repressief beleid dat enkel de schuldigen zou treffen.

« La Belgique gagnera plus devant l'opinion du monde civilisé, en se montrant juste qu'en frappant aveuglement innocents et coupables.

²⁶ In deze cijfers zijn een klein aantal Oostenrijks-Hongaarse staatsburgers inbegrepen. Voor deze tabel zijn de bronnen in chronologische volgorde: PHS, 27.12.1918; Note concernant l'exécution des instructions contenues dans les dépêches de Monsieur le Ministre du 11 Janvier 1919, ADVZ, 214; ADVZ, 38b.

Plus elle s'éloignera de la manière barbare dont ses ennemis ont traité leurs victimes, plus elle augmentera son droit à l'admiration des peuples²⁷ ».

Vandervelde stemde met de teneur van dit schrijven in en verwees naar deze brieven in zijn pleidooi voor een gerichte repressie. Hij kaderde dit pleidooi voor een genuanceerde behandeling van de Duitsers in België binnen zijn visie op het na-oorlogse Europa: «La fidélité aux principes pour lesquels les démocraties ont lutté exige maintenant qu'elle sache reconnaître le droit des vaincus»²⁸.

Vandervelde stelde vier categorieën van onderdanen van vijandige staten vrij van uitwijzing. Alhoewel Duitsers aanvaardde hij, gezien hun loyale of neutrale houding tijdens de oorlog, hun blijvende aanwezigheid in België:

- De Duitse religieuzen: Vandervelde weigerde de Duitse religieuzen collectief vrij te stellen van uitwijzing, maar de meerderheid van hen kon toch in België blijven. Religieuzen van Duitse nationaliteit die zorgen verleenden konden vrijgesteld worden van uitwijzing, alsook de leden van gesloten orden. Religieuzen die onderwijs verstrekten vielen niet onder de uitzonderingsregel, zij werden uitgewezen²⁹.
- Het Duitse dienstpersoneel: De vele interventies van bemiddelde Belgen ten voordele van hun huishoudelijk personeel van Duitse nationaliteit hadden eveneens succes. Duitse dienstbodes konden vrijstelling van uitwijzing verkrijgen indien hun diensten noodzakelijk waren of zij reeds lang in België verbleven³⁰.
- De ingezetenen Duitsers: In België geboren vreemdelingen of reeds lang in België gevestigde vreemdelingen die geen enkele relatie onderhielden met hun land van herkomst konden eveneens op clementie rekenen. Ook Duitse onderdanen die diensten hadden

²⁷ Citaat uit Rutten aan Vandervelde in *Le Soir*, 23.3.1919/2. Ministerraad, 20.3.1919.

²⁸ Vandervelde in een toespraak voor Le Jeune Barreau in *Le Soir*, 23.3.1919/2.

²⁹ Ministerraad, 20.3.1919. Vandervelde, Note pour la Sûreté Publique, 26.3.1919. ADVZ, 214. *Le Soir*, 23.3.1919.

³⁰ Vandervelde, Note pour la Sûreté Publique, 26.3.1919. Note concernant l'exécution des instructions contenues dans les dépêches de Monsieur le Ministre du 11 Janvier 1919, ADVZ, 214. *Le Soir*, 23.3.1919.

verleend aan de geallieerden of van wie de zonen hadden gevochten in het Belgische leger konden gevrijwaard worden van uitwijzing³¹.

- De Duitse vrouwen van Belgische origine: Vrouwen die door hun huwelijk met een Duitse onderdaan de Belgische nationaliteit hadden verloren konden eveneens op clementie rekenen, maar enkel als ze weduwe waren of feitelijk of de jure gescheiden waren. Slechts onder deze voorwaarden konden deze ex-Belgen gevrijwaard worden van uitwijzing.

Individen die onder de uitzonderingsclausules vielen werden vrijgesteld van uitwijzing, maar de gemeentepolitie of de Rijkswacht moest een rapport opstellen over hun houding tijdens de bezetting. Bij het minste kritiek op hun gedrag tijdens de oorlog moest de internering en uitwijzing volgen³². De wraaklustige pers kon deze vrijstellingen weinig waarderen en kwam met voorbeelden aandraven waar een dergelijke vrijstelling allesbehalve gewettigd leek³³.

3.2. De "vrijwillige" en dwangmatige terugkeer van "Duitsers"

Reeds aanvang 1919 keerden enige welstellende personen van Duitse origine op "vrijwillige" basis en op eigen kosten, via Nederland naar Duitsland terug³⁴. Wanneer eind januari 1919 de Nederlandse autoriteiten hun goedkeuring verleenden aan de groepsgewijze transit van Duitse onderdanen konden de "Duitsers" nu collectief door de Belgische overheid worden gerepatrieerd³⁵. Op 22 februari 1919 vertrok uit Brussel een eerste repatriëringstrein met 126 personen, een tweede trein volgde op 25 februari. Op 28 april 1919 verliet een laatste trein met 106 Duitsers België. Deze personen hadden zich allemaal aangemeld bij de plaatselijke autoriteiten als kandidaat voor een enkele reis Duitsland³⁶. Kort daarop droeg Vandervelde de burgemeesters op om alle Duitse onderdanen die het land moesten verlaten,

³¹ Vandervelde, Note pour la Sûreté Publique, 26.3.1919. ADVZ, 214. *Le Soir*, 2.3.1919/1 berichtte dat vele Duitsers zich aandienden bij het kabinet van Vandervelde met hun zonen in het uniform van het Belgische leger.

³² Vandervelde, Note pour la Sûreté Publique, 26.3.1919. ADVZ, 214.

³³ Voor bijvoorbeeld verraders onder de Duitse religieuzen zie *Le Soir*, 14.2.1919/1.

³⁴ Note concernant l'exécution des instructions contenues dans les dépêches de Monsieur le Ministre du 11 Janvier 1919, ADVZ, 214. ROLAND H., *op. cit.*, pp. 107-108.

³⁵ De Nederlandse autoriteiten tolereerden slechts groepsgewijze transporten ten einde te vermijden dat deze uitgewezenen zich in Nederland zouden vestigen. Note concernant l'exécution des instructions contenues dans les dépêches de Monsieur le Ministre du 11 Janvier 1919, ADVZ, 214.

³⁶ Nota Vandervelde, 15.2.1919. ADVZ, 214. *Le Soir*, 23.2.1919 en 30.4.1919. ADVZ, 38B.

maar daaraan nog geen gevolg hadden gegeven te arresteren. De dag na hun arrestatie moesten deze Duitsers, onder begeleiding van de Rijkswacht met speciale treinen naar het niet-bezette Duitsland vertrekken³⁷.

Het terugkeerbeleid van Emile Vandervelde leidde tot de terugkeer van 9.000 personen, althans volgens de gegevens van de gemeentelijke administratie. Negenduizend personen schreven zich uit bij de Belgische gemeenten in 1919 en 1920 met als bestemming Duitsland, een derde daarvan waren geboren in België³⁸. Deze 9.000 personen trokken naar Duitsland, hetzij op eigen houtje, hetzij in repatriëringstreinen. 8.000 Duitsers verbleven nog in België eind 1920, van wie 5.046 vrouwen. Dit sterke overwicht van vrouwen was een nieuw element dat een breuk betekende met de evenwichtige sekse-verdeling binnen de vooroorlogse Duitse gemeenschappen in België.

Conclusie

In de onmiddellijk na-oorlogse periode verdween met de militaire demobilisatie de blinde haat tegen de “Duitsers” niet plots. Dat het overleven enkel mogelijk was ten koste van de “Duitsers” bleef in het onmiddellijk na-oorlogse België een integraal bestandsdeel van een wijdverbreid collectief wereldbeeld. Persorganen zoals *Le Soir* en *Le XXe siècle* voeden deze haat met het ontzeggen van elke menselijkheid aan hun “Duitsers”. “Duitsers” moesten definitief uit het land verwijderd worden. Deze maatschappelijk druk om het land te “zuiveren” bleef niet zonder gevolg.

Het Belgische terugkeerbeleid dat de Minister van Justitie, de socialist Emile Vandervelde gestalte gaf leidde volgens de gegevens van de gemeentelijke administratie tot de “terugkeer” van 9.000 “Duitsers”. Voor

³⁷ Eind maart 1919 wenste Emile Vandervelde reeds dat alle nog in België verblijvende Duitse onderdanen geïnterneerd zouden worden met het oog op hun dwangmatige uitwijzing, maar blijkbaar is deze beslissing nog met een maand uitgesteld want Vandervelde richt zich slechts in een rondschrift van 10 mei 1919 aan de burgemeesters. Note pour la Sûreté Publique, 26.3.1919. Vandervelde aan de burgemeesters, 7.5.1919, ADVZ, 214. De uitvoering van deze beslissing is nog geen onderwerp van onderzoek geweest. De statistiek betreffende de uitwijzing gepubliceerd in het statistisch jaarboek van 1919 vermeldt expliciet dat de uitwijzing van Duitse en Oostenrijkse onderdanen niet is opgenomen in deze cijfers.

³⁸ 6201 in 1919, waarvan 1759 geboren in België. Jaarlijks emigratiecijfers in *Statistisch Jaarboek van België*. De volkstelling van december 1920 telde 7.960 Duitsers woonachtig in België en een paar duizend personen die de nationaliteit hadden van een nieuwe staat gerezen uit de ruïnes van het Duitse Rijk. Slechts een derde van de 57.010 onderdanen van het Duitse Rijk verblijvend in België bij de volkstelling van 1910 zouden zo begin 1919 volgens de volkstelling en de emigratiecijfers nog in België verbleven hebben.

drieduizend onder hen betekende dit, volgens deze gegevens het, veelal gedwongen verlaten van hun geboorteland. Deze kwantitatieve gegevens wijzen op een ingrijpende, maar niet blinde “zuivering” van de vooroorlogse migrantengemeenschappen in België afkomstig uit het Duitse Rijk.

Het terugkeerbeleid moest de “Duitsers”, een onduidelijk omschreven groep – een vaagheid eigen aan het oorlogsdenken – tot een administratief werkbare categorie ombuigen. Deze technische vereiste zette reeds een eerste demper op het terugkeerbeleid, maar belangrijker was dat Emile Vandervelde bereid was sommigen die een juridische band hadden met de vijandige staat voor uitwijzing te vrijwaren. Vandervelde wilde in de lijn van zijn liberaal ideeëngoed enkel de schuldigen uitwijzen. Bij het verfijnen van wie onder het terugkeerbeleid viel beriepen de beleidsvoerders zich op de staatsgrenzen van Duitsland na Versailles. Naast deze uitzonderingen ingegeven door diplomatieke overwegingen legde Emile Vandervelde ook humanitaire accenten die binnen de overwonnen natie bepaalde categorieën de gunst van het verder verblijf in België toekenden. Emile Vandervelde was niet de enige architect van dit relatief genereus beleid. Werkgevers en geestelijke leiders die in de bres sprongen voor hun “Duitsers”, samen met het verzet en het gelobby van de betrokkenen zelf maakten het de verantwoordelijke Minister duidelijk dat zijn pleidooi voor een waardig uitwijzingsbeleid uitzonderingen vergde. Emile Vandervelde weerstond de druk van de straat om de “Duitsers” hard aan te pakken en aanvaardde een meer genuanceerde benadering van zij die door een juridische band verbonden waren met de vijand. Het doordrukken van dit relatief gematigd uitwijzingsbeleid en de wijze waarop dit vorm kreeg wijst op een demobilisering van de geesten in België.

Dit betekent niet dat het uitwijzingsbeleid onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog een liberale rechtsstaat waardig was. De uitgewezen “Duitsers” werd veelal slechts hun afkomst ten laste gelegd. Dat de socialist Vandervelde, ondanks de humanitaire accenten die hij legde toch de wraak van het slachtoffer centraal stelde en niet de individuele schuld van de dader, was een verloochening van zijn intellectuele wortels in het 19de eeuwse liberalisme. Een dergelijk principieel oordeel gaat echter voorbij aan de context waarin deze politicus zijn beleid moest vormgeven. De normen van een liberale rechtsstaat zijn te hoogstaand om tijdens een proces van culturele demobilisatie de maatstaf te zijn. De oorlogscultuur met haar ontkennen van enige menselijke waarde aan de vijand staat immers mijlenver van het liberalisme.